

NAGY LAJOS ÉS AZ AQUINCUMI TÁBORKUTATÁS

Nagy Lajos munkássága Aquincumnak minden fontosabb színhelyére kiterjedt. A Gellérthegy–tabáni kelta-eraviscus teleptől Contra Aquincum késő római erődjéig a település valamennyi részét magába foglalta területileg és időben egyaránt. (1. kép) Bár korai halála miatt sok publikálatlan leletanyag maradt utána, megjelent művei a legjobbak közé számítanak. Az 1942-ben kiadott Budapest történetének szerzői között Alföldi András és Nagy Lajos a meghatározók. A mű legtöbb fejezetét Nagy Lajos írta: az eraviscusokról, a topográfiai ábráról, a temetkezésekről, a társadalmi életről, a gazdaságról, a művészetekről és a kereszténységről, valamint a késő római erődrendszeréről. Ez az összefoglaló, még az azóta felgyülemlett nagyszámú ismeretanyag ellenére is a mai napig a legjobb monográfia Budapest római koráról, és az egyik legjobb egész Pannoniára vonatkoztatva is.

E fejezetek közül nagyon tanulságos a topográfiairol szólót elövenni, s annak a katonai emlékekkel és a katonavárossal foglalkozó fejezeteit átolvasni. Mai szemmel meglepő, hogy oly kevés ásatási adat alapján milyen jó topográfiai érzékekkel rajzolta meg a terület római kori képét; pontosabban a beépített terület utcahálózatának elemzése révén, felszíni sajátosságai alapján hogyan ismerte fel a topográfiailag kulcsfontosságú helyeket. (2. kép)

A *legiotábor* lokalizálásánál az akkor még a Szilágyi János által Kr. után 20-ra keltezett, majd a 70-es évek elején helyesen Vespasianus kori táborépítési feliratként meghatározott tábla¹ lelőhelye alapján a kőtábor² Óbudára lokalizálta. A Laktanya utcai befalazott helytartói oltárkövek alapján a *legiotábor* a ma ismert területtől északabbra és jóval keletre tette.²

A nyugati táborfalat az 1939. évi ásatások alapján nagyjából a Szél utca vonalában (2. kép 1.) lokalizálta, a keleti táborfalat pedig a Hajógyári-szigetre helyezte, az öböl nyugati partjára.³ (2. kép 2.) Az északi táborfalat csak bizonytalanul – egy Majláth utcai 1928. évi csatornaárok metszete alapján – az utca északi végéhez tette, s a Selyemgombolyító elliptikus épületéről – az alaprajza miatt – felvetette, hogy az talán egy táborkapu két tornyára épült.⁴ (2. kép 3.) A *porta praetoria* helyét a Rákos-pataknál lévő erődötől kiinduló híd alapján (2. kép 4.) próbálta meghatározni.⁵ A tábor déli védművét a Kálvin utcai paplak konyhakertjében húzódó mélyedés – fossa – nyomán próbálta meghatározni (2. kép 5.) (a királynéi várát akkor még nem ismerték, ill. kápolnáját fallal körülvett kolostornak vélték, amelyet a római tábor külső falához ragasztottak. A királynéi vár elhelyezkedését lásd 6. kép 4.) A *via principalis* vonalát a Fő téren keresztül húzta meg. A katolikus plébániatemplomot már a táboron kívüli területre, de a déli táborfal közvetlen közelébe helyezte. Természetesen maga is hangsúlyozta, hogy mindezeket a feltevéseket csak az ásatási eredmények bizonyíthatják. Mindenesetre nem véletlen, hogy

a kötet térképére nem rajzolta be az így létrejött tábor körvonalát, hiszen maga is tudta, hogy az így meghúzott vonalak nem adhatnak ki egy elfogadható táboralaprajzot. Viszont figyelemre méltó, hogy a IV. századi legiotábor észak–déli határait sikerült viszonylagos pontossággal megfognia.⁶ (2. kép)

A tábor belső épületeire áttérve a praenturába sorolta a helytartói palotát (2. kép 6.) (amelyet Szilágyi 1941-ben határozott meg praetoriumként), feltételezve, hogy a szigetet a II. század elején szakíthatta el a Duna a szárazföldtől. Ez a feltevés a mai tudásunk alapján nem áll. Ugyancsak a praentura területére helyezte a Laktanya utcában 1936-ban feltárt díszes fürdőt, (2. kép 7.) megemlítve a Laktanya utcai, 117-tel záruló éremveretet, amelyet az utcában egy vastag fal szétbontásával találtak.⁷

A retenturába helyezte a Schönvisner-féle fürdőt – vagyis a *thermae maiorest* és a Miklós utca 1.-ben és 12.-ben talált feliratok⁸ és az 1938-as feltárás alapján ide lokalizált *valetudinariumot*.⁹ (2. kép 8–9.) Ez utóbbi helye valószínűleg pontosabban is meghatározható, méghozzá éppen a feliratok lelőhelyén s nem attól kissé távolabb. A Szilágyi János által megtalált és kórháznak vélt épületrészlet hitelesítő ásatása során egyértelműen bebizonyosodott az épület *horreum* mivolta.¹⁰ A kórház épülete a *via praetoria* északi oldalán, közvetlenül a fürdővel szemközt állhatott (jelenleg úttest, járda és lakóház áll fölötte). (3., 4. kép)

Kétségtelen, hogy Nagy Lajos itt az ún. 1. legiotáborról beszél, amely bizonyára keletrebbre volt az azóta jól ismert II–III. századi táborról, s amelynek több pontja ismert, de amely az irodalomban publikált rombold alaprajzról bizonyára különbözött. Feltételezhetően több építési periódus téves egyberajzolásából keletkezett ez az alaprajz, amelyet az azóta végzett feltárások nem igazoltak. Sőt: több *fossa* metszete is ismert azóta, amelyek összefüggéseinek kiderítése a későbbi feltárások feladata marad.¹¹ (5. kép) Ezért fontos, hogy bármely leletmentés esetén is, a szóhajóhető variációkra számítva, körültekintően végezzük a feltárásokat.

A katonaváros épületeihez sorolta a Szél utcai nagy épületet, (2. kép 10.) amelyet a katonaváros fórumának is tartottak egy időben, és ő maga az igazi katonavárosként jellemezte a területet.¹² Mai tudásunk szerint az épület a II–III. századi tábor retenturájában álló raktár-műhely épület lehetett. (4. kép: fabrica)

A katonaváros épületein végighaladva a Laktanya utca–Szentendrei utca torkolatánál, valamint a Leipziger Szeszgyár területén említ nagy, díszes épületeket. (2. kép 11., 12.) Továbbhaladva a Filatorigátnál lévő hosszúkás épületet – amelyet Havas Sándor lovassági laktanyának vélt – Nagy Lajos gazdasági épületnek tartotta, (2. kép 13.) majd ettől ÉNY-ra sírkerteket regisztrált.¹³ A canabae ÉNY-i részében, a Vihar utca–Raktár utca sarkán, majd a Szél utca–Szellő utca sarkán

tárt fel falfestményes-stukkós épületeket.¹⁴ (2. kép 14.,15.)

Az I. századi canabae északi határaként a Vihar-Berend-Szél utca utolsó házait, nyugat felé a Hunor utcát (2. kép 16.), délre pedig a Szőlőkert-Solymári utcát határozta meg.¹⁵ (2. kép 17.)

A lakott területen kívülre helyezi, mint tűzveszélyes ipari tevékenységet a fazekasműhelyeket, illetve a téglavetőket. A Kiscelli u. 72.-ből a legkorábbi fazekaskemencét említi (2. kép 18.), a 79.-ből pedig olyan téglatörmelék előkerülését (2. kép 19.), amely alapján feltételezi, hogy a közelben kell lennie a legiok téglavetőjének. E téglavető valóban a közvetlen közelben, a Bécsi út 120–124. számú telkeken került elő, a Szilikátipari Kutatóintézet székháza helyén.¹⁶ A Selmeci utcai evangélikus templom építésekor előkerült fazekaskemencék (2. kép 20.) pusztulását az itt előkerült, 129.-ben záródó éremlelet jelezte.¹⁷

Feltevése szerint csak a III. században terjeszkedett ki a canabae dél felé az amfiteátrumig. Ennek határait a Pacsirta utcáig adja meg oly módon, hogy a leletmentéseken odáig lehetett nagyobb épületeket észlelni, de alaprajz nélkül. A Pacsirtamező utca 72. számú ház pincéjében nagyobb falakat említ (2. kép 21.), amelyekről feltételezte, hogy a katonaváros déli kapujának lennének a maradványai. Kelet felé a Lajos u.–Kulcsár utca sarkán előkerült csarnokos épületet, valamint az Árpád fejedelem útja mentén észlelt, monumentálisabb építkezésekre utaló nagy-méretű falakat említi, amelyek a zsinagógáig követhetők (2. kép 22.).¹⁸

Azóta természetszerűleg a canabaera vonatkozó tudásunk is gyarapodott, s Madarassy Orsolya megfigyelései alapján úgy tűnik, hogy az I. századi canabae, legalábbis utcaszerkezetében, jóval nagyobb volt a Nagy Lajos által feltételezett-nél.¹⁹ A canabae egyes régióival Póczy Klára foglalkozott.²⁰ Ezzel együtt elmondhatjuk, hogy a canabaera vonatkozó tudásunk kevésbé összefüggő képet takar, hiszen itt nem a táborhoz hasonló, szabályosan kiserkeszthető épületrendszer-ről van szó, ahol az egyes teóriák – már amennyiben ásatással egyáltalán hozzáférhető a terület – elvileg ellenőrizhetők.

A IV. században a temetők beljebb kerültek, a lakosság visszahúzódott a tábor falai mögé.

Ha a fenti leírás részleteit egyenként szemügyre vesszük és kommentáljuk, úgy ezek nemcsak Nagy Lajos munkásságára levonható tanulságokat tartalmaznak, hanem a városi régészet általános gyakorlatára is vonatkoztathatók. Vagyis mindenki számára hasznos lehet, aki városias település sűrűn beépített területének múltját kutatja, és alig áll egyéb forrás a rendelkezésére.

– Nagy Lajos szinte minden előzetes adat nélkül észrevett olyan fontos pontokat a legiotábor és a canabae területén, amelyek a későbbi kutatás során „kulcshelynek” bizonyultak. Ilyen volt pl. a Selyemgombolyító környéke, ahol ugyan nem a tábor északi kapuja került elő, de ahová a késő római legiotábor északnyugati sarka esik. Hasonló jelentőségű terület a katoli-

kus plébániatemplom környéke, ahol a templom déli oldalán húzódtott a késő római legiotábor déli fala. Ugyanígy a Kálvin ucai paplak is fontos lelőhely – bár itt nem fallal körülvett templom és kolostor, hanem a négyszögletes alaprajzú királynéi vár került elő, valóban szinte a táborfal külső oldalához ragasztva. Igaz, a két tábor alkotta szögletbe „ültették bele”, s a védőárkok jó része, amint ezt az 1351-es határjárásról szóló oklevél részletesen leírja, a középkorban még megvolt. A katonavárosban a legio téglavetőjének helyére hívta fel a figyelmet.

– Számunkra is fontos: a fentiek alapján azokat a pontokat, ahol valamit tévesen interpretált, általában továbbra is érdemes régészeti módszerekkel megvizsgálni, ha arra lehetőség adódik. Jó megfigyelés volt pl. a zsinagógáig megfigyelhető monumentális építkezésre utaló falakról szóló utalás. Ezen a területen került elő – a már általa is említett csarnokos épületen kívül – egy további, horreumszerű épület s a késő római legiotábor délkeleti saroktornya, déli és keleti fala, ezektől délre pedig a lovastábor. De nem kellene figyelmen kívül hagyni a Hajógyári-öböl partját sem, hiszen nem tudni, hogy a Nagy Lajos által említett fal valóban minden pontján elpusztult-e.

– Kétségtelen, hogy – elsősorban a városi régészetben – mindig törekedni kell a kutatási területre vonatkozó tudásszint alapján egy bizonyos szintézis, összkép, a településszerkezet megrajzolására azért, hogy a leletmentési lehetőségek között felismerhetők legyenek az igazán fontosak. Hiszen gyakran az elképzelések csak éppen ezen az úton ellenőrizhetők. Ugyanakkor nem szabad ezekhez az elképzelésekhez annyira ragaszkodni, hogy az a kutatást úgyszólván kényszerpályán tartsa, hiszen ez is hozzájárult ahhoz, hogy a II-III. századi legiotábor elhelyezkedése oly sokáig nem tisztázódott.

– Ezeket az elképzeléseket ezért csak munkahipotézisként lehet használni és nem preconcepcióként, tudatában léve annak, mekkora a tévedés lehetősége éppen amiatt, hogy egy városban területileg behatároltak az egyes ásatások.

– Nagy Lajos tévedései éppen ezért egyáltalán nem kutatói kvalitásait csökkentik, hanem ellenkezőleg: azt mutatják, hogy szinte ismeretlen területen, egy-két évtized alatt milyen sok eredmény érhető el, s még a tévedések is mennyire hasznosak lehetnek. Ugyanakkor az is világos, hogy a leletek feldolgozásának, a naprakész rajzi-geodéziai összesítéseknek mekkora a jelentősége, és milyen fontos azokat a körülményeket megteremteni, hogy e munkák elvégezhetők legyenek.

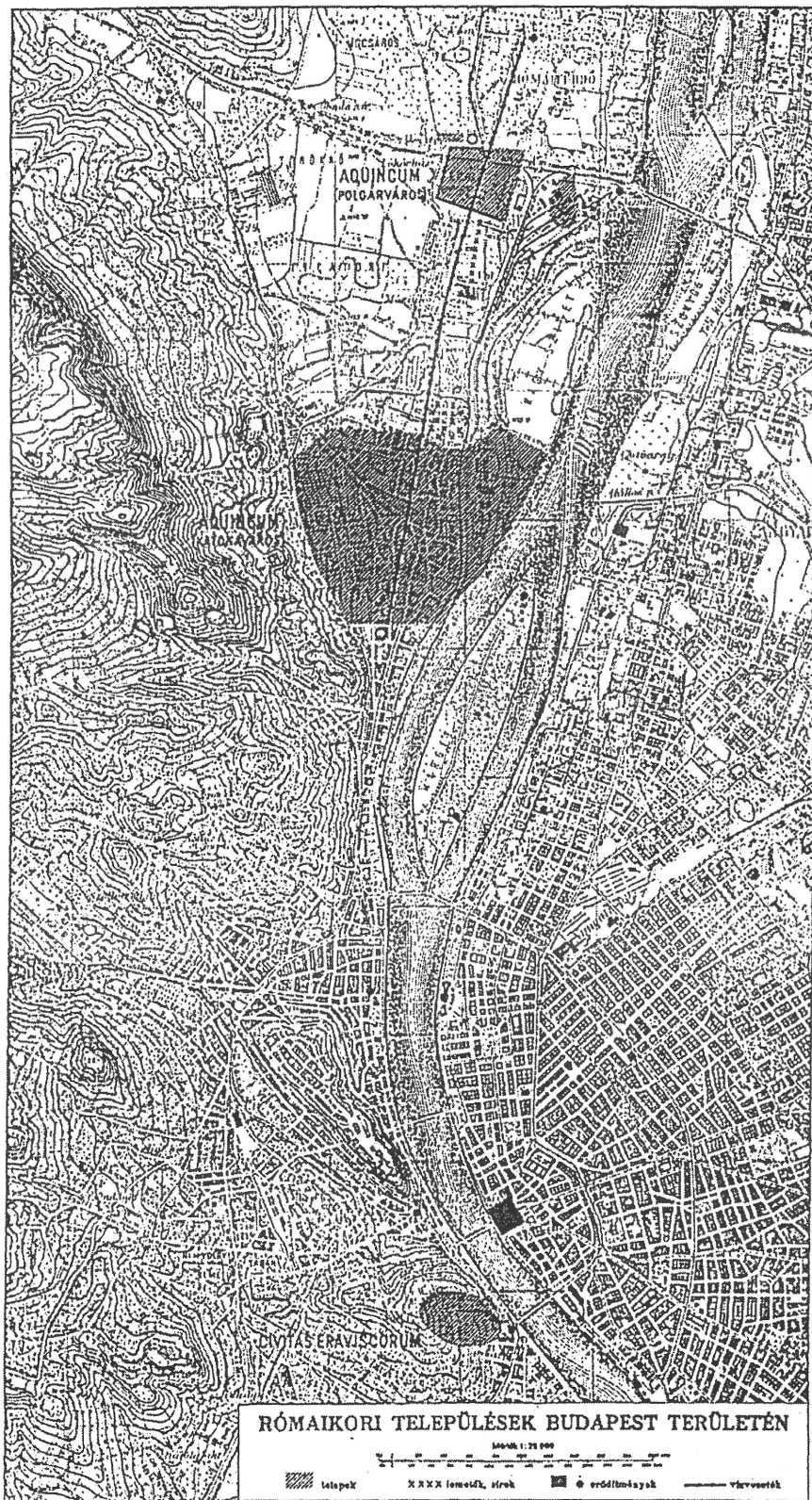
Ezeket a Nagy Lajos emléke előtt tisztelgő gondolatokat azért is mondtam el, mert azóta és ma is állandóan, változó helyszíneken és egymástól távol folynak a leletmentéseink. Mai tudásunk az azóta felgyűlt, nagyobb mennyiségű adatra épül. A problémák tehát aktuálisak, s bár nem általunk, a kutatás szempontjai szerint választott helyeken, hanem építkezésekhez kapcsolódva vagy azokat megelőzve végezzük a feltárásokat, nemcsak pusztán telkeket tárunk fel, hanem ezáltal a főváros és Aquincum történetét kutatjuk.

JEGYZETEK

1. TÓTH-VÉKONY 1970 133.161.
2. NAGY 1942 357.
3. NAGY 1942 358.
4. NAGY 1942 359.
5. NAGY 1942 358.
6. NAGY 1942 359.
7. NAGY 1942 361.
8. BudRég. 12. 1937. 69., 73. 3.
9. NAGY 1942 361.
10. SZIRMAI 1984 44.; NÉMETH 1991.a. 92.
11. NÉMETH 1991.b. 82.
12. NAGY 1942 363.
13. NAGY 1942 362.
14. NAGY 1942 364
15. NAGY 1942 364.
16. PARRAGI
17. NAGY 1942 365.
18. NAGY 1942 366.
19. MADARASSY 1977. 48-52.
20. PÓCZY 1983. 404-408.

IRODALOMJEGYZÉK

- KÉRDŐ-NÉMETH=KÉRDŐ Katalin-NÉMETH Margit: Zur Frage der Besetzung von Aquincum im 1. Jh. In: Studien zu demn Militärgrenzen Roms. 3. 1986. p. 384-388.
- MADARASSY=MADARASSY Orsolya: Újabb épületek az aquincumi katonaváros délkeleti régiójában (Bp. III. Fényes Adolf u. 4.). In: Aquincumi Füzetek 4. Bp. 1997. p. 48-52.
- NAGY=TOMPA Ferec-ALFÖLDI András-NAGY Lajos: 1992 Budapest története 1. Budapest az ókorban. Topográfia. Bp. 1942. p. 353-385.
- NÉMETH 1991a=NÉMETH Margit: Aquincum. Feltárások a z 1981-88. közötti időszakban. BudRég 28. 1991. p. 91-105.
- NÉMETH 1991b=NÉMETH Margit: Stand der Forschungen in den Militärlager von Aquincum. Carnuntum Jahrbuch 1991. p. 81-87.
- PARRAGI=PARRAGI Györgyi: A bécsi úti ásások újabb eredményei. BudRég 24. 1976. p. 163-169.
- PÓCZY=PÓCZY Klára: Die Militärstadt (canabae legionis) von Aquincum im 2-3. Jh. In Studien zu den Militärgrenzen Roms 3. Vorträge des 13. Internationalen Limeskongresses, Aalen, 1983. Stuttgart, 1986. p. 404-408.
- SZIRMAI=SZIRMAI Krisztina: Budapest III. Miklós tér. In: RégFüz Ser. 1. 37. szám. 1984. p. 44.s
- TÓTH-VÉKONY=TÓTH Endre-VÉKONY Gábor: Beiträge zu Pannoniens Geschichte im Zeitalter des Vespasianus. ActaArchHung 22.1970. p. 133-161.

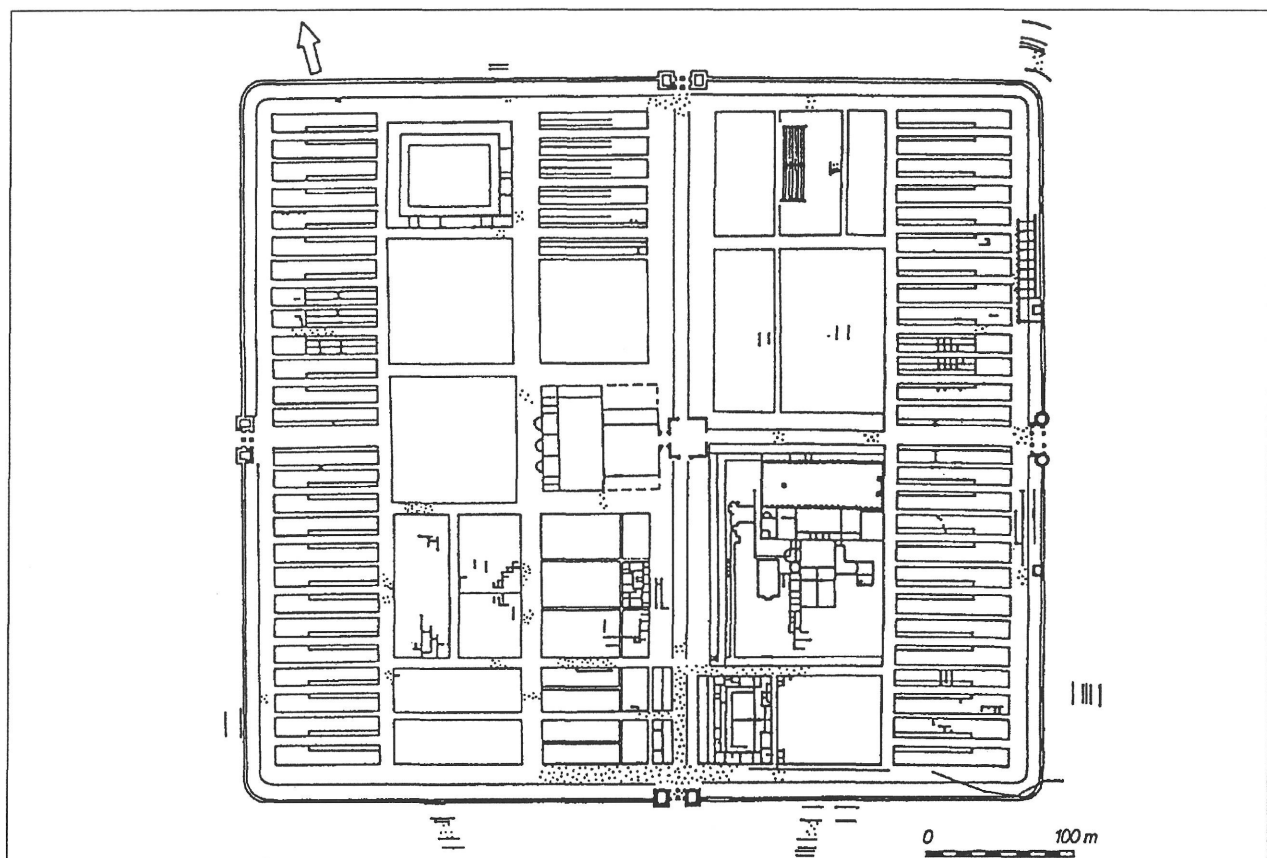

M. Lajos, Honvédelmi Tanácsok Közlönye, M. 270-242.5.

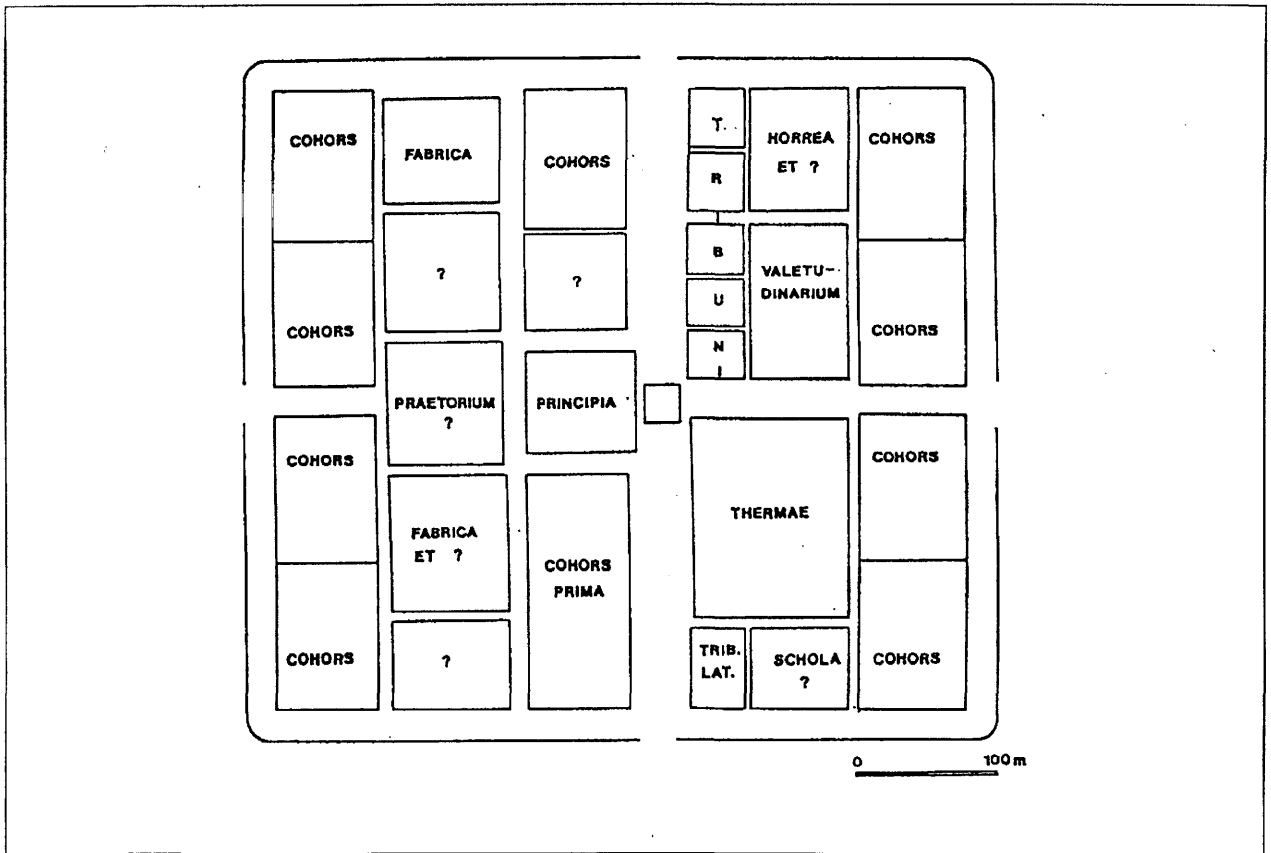
1. kép. Római kori települések Budapesten (Nagy Lajos nyomán)

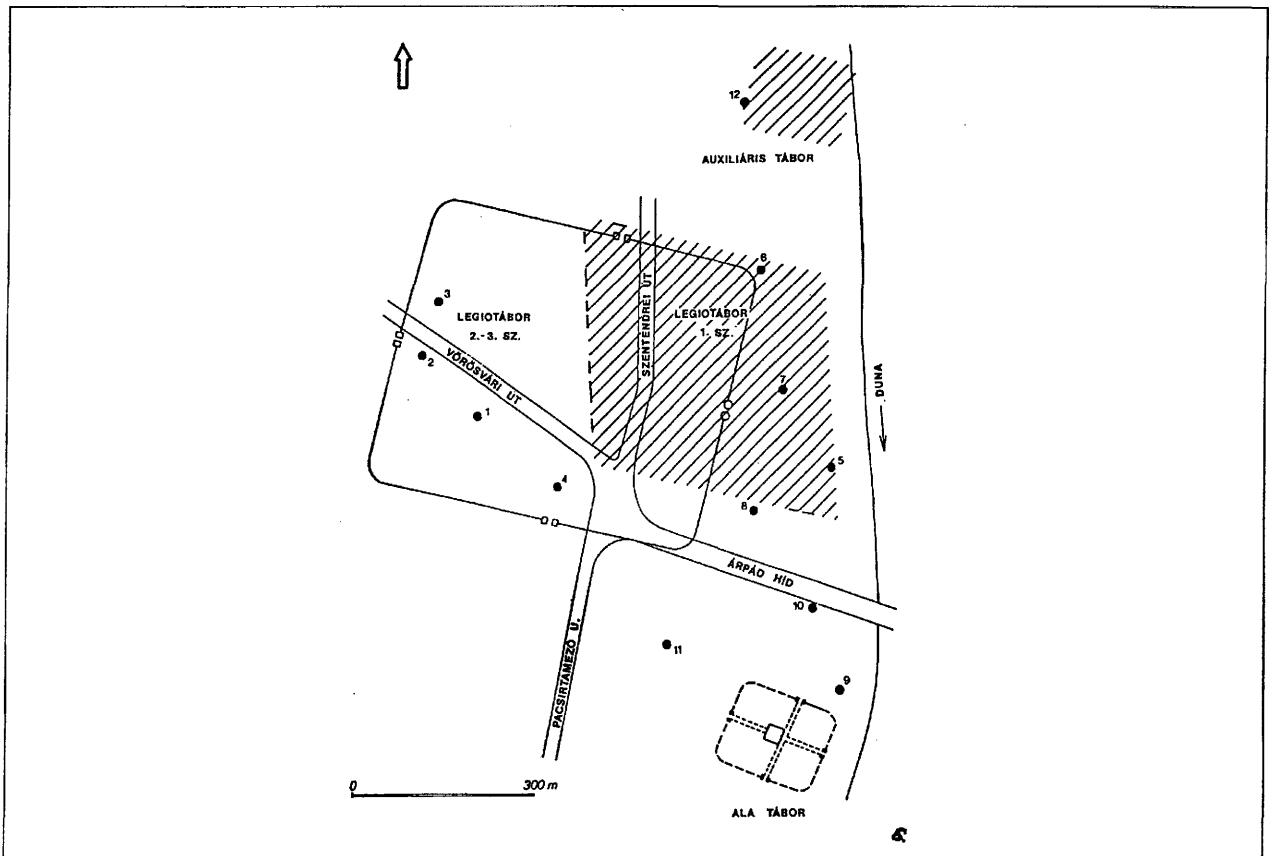
2. kép. Aquincum katonaváros (Nagy Lajos nyomán)

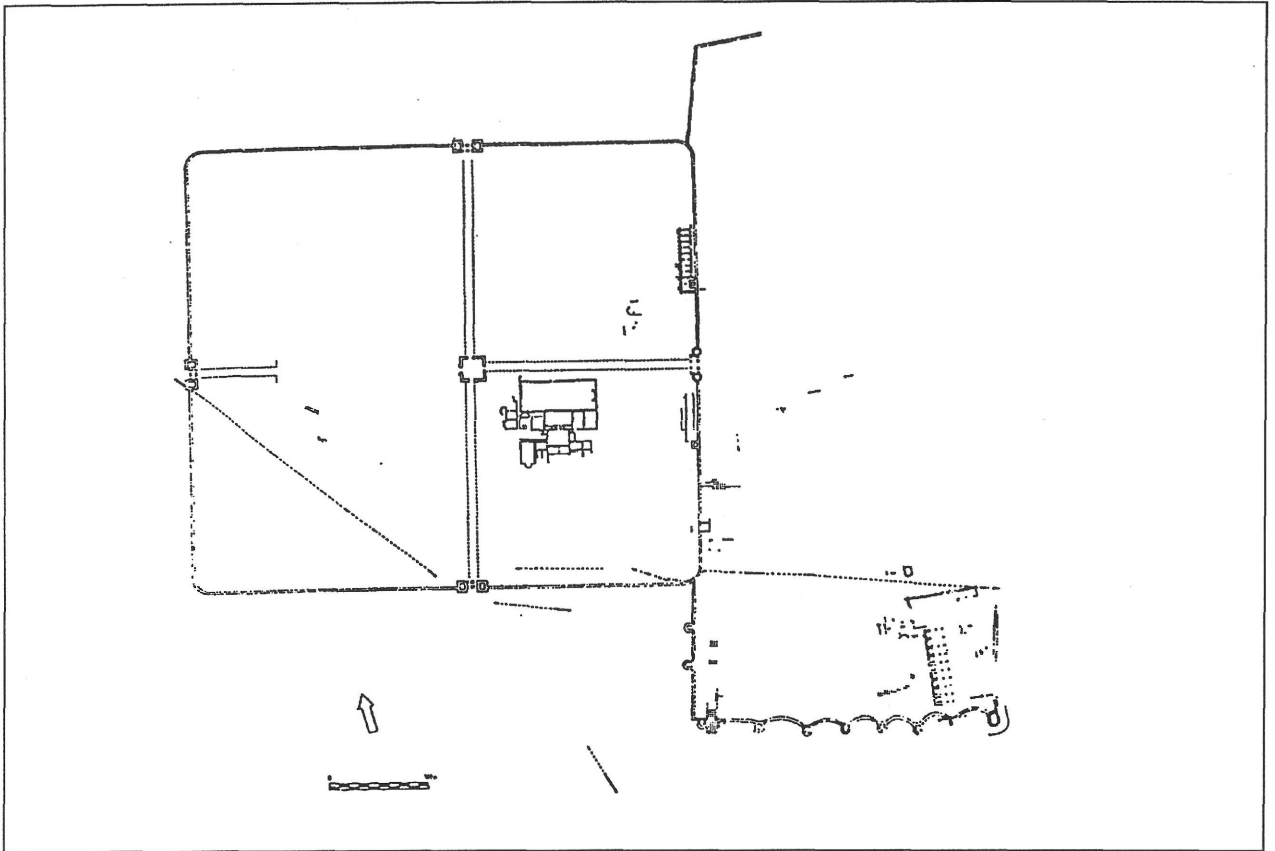
3. kép. Az aquincumi II.-III. századi legiotábor

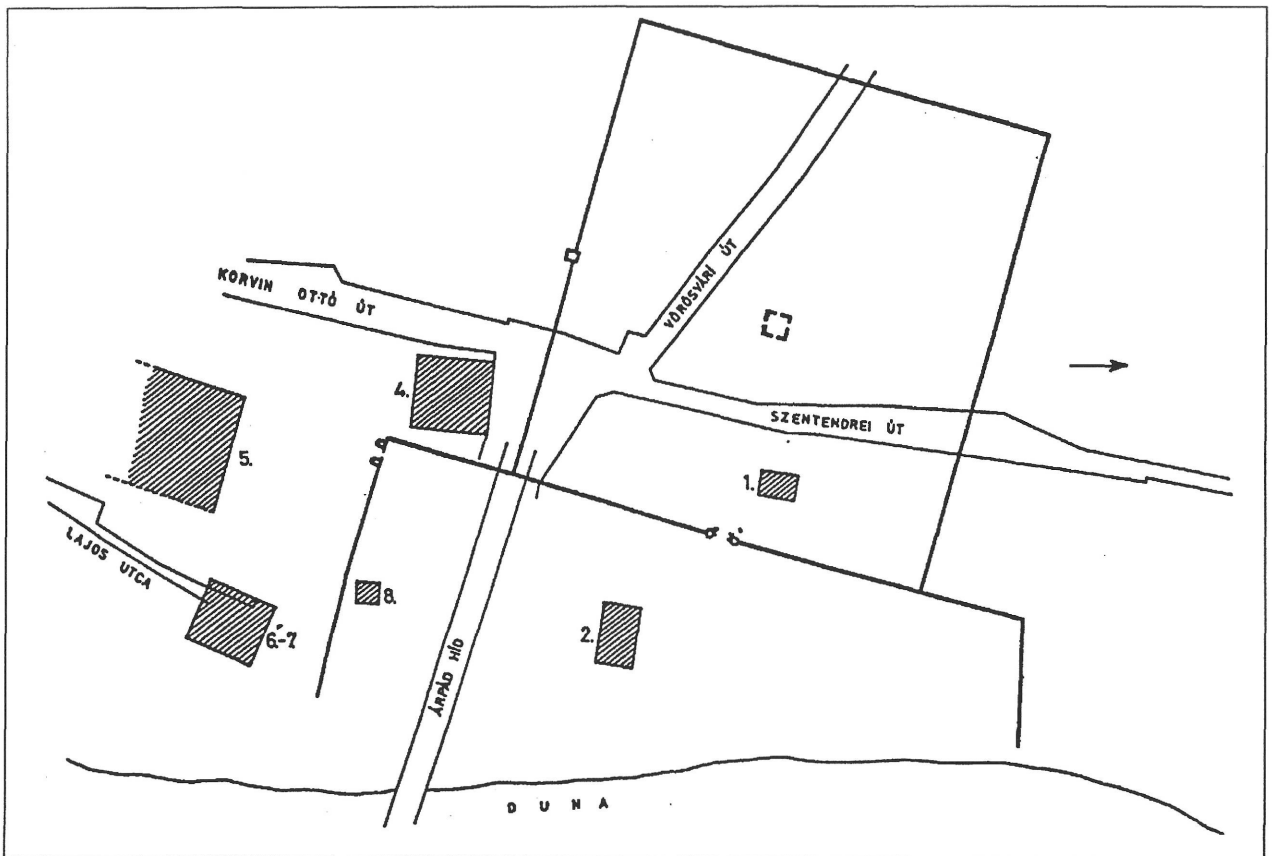
4.kép. Az aquincumi legiotábor szerkezete

5. kép. Az aquincumi táborok (I.-III. század) és az eddig ismert táborokhoz nem köthető védmű maradványok

6. kép. A IV. századi legiótábor

7. kép. Római és középkori emlékek elhelyezkedése (Bertalan Vilmosné nyomán)